

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНСЬКОГО АНТИКОЗНАВСТВА Круглий стіл «Філософської думки»

Доба інформаційної революції та відчутної віртуалізації інтелектуального простору уявлюється у трансформаціях традиційних форм наукової роботи й комунікації. Уникаючи оцінок, маємо просто визнати це за реалії сьогодення. У роботі журналу це має за наслідок певну віртуалізацію редакційних «круглих столів». Цього разу за таким круглим столом зібралися українські фахівці — філософи, філологи, перекладачі, які залучені в роботу над античною інтелектуальною спадщиною. Утім, чи існує взагалі ця галузь в українській філософії (чи, ширше, українській гуманітаристиці)? Цікаво й характерно, що думки учасників круглого столу з цього приводу відчутно розбіглися. Разом із тим, по-різному оцінюючи минуле і теперішнє українських студій з історії античної філософії, практично всі учасники дискусії виявили однаковість у баченні того, які кроки задля більш якісного представлення античної філософії в Україні є наразі першочерговими. Цей діловий і суто прагматичний настрій можна вважати одним із найоптимістичніших підсумків розмови, що відбулася.

1. Яку роль відіграє антична філософія в сучасному філософському дискурсі? Чи містить вона продуктивні імпульси чи наразі вже є суто почесним експонатом інтелектуального музею?

Андрій Баумейстер: Антична філософія посідає виняткове місце у сучасному філософському дискурсі. Якщо у XIX столітті студії Платона й

Аристотеля були потужним імпульсом для розвитку теоретичних філософських дисциплін (пригадаймо хоча б Тренделенбурга і Brentano з їхнім широким колом учнів і послідовників, значення Платона для Марбурзького неокантіанства і, звичайно, центральну роль, що її відігравав Аристотель для католицьких університетів), то в другій половині ХХ століття варто казати про вплив античного філософського спадку на відродження практичної філософії. Лео Штраус, Ганна Арентт, Ерик Фьогелін (Eric Voegelin), Йоахим Ритер (Joachim Ritter), Отфрід Гьофе (Otfried Höffe), Аласдер Макінтайр (Alasdair MacIntyre) — називаю тільки добре відомі імена. Окрім цього в останні десятиліття було багато зроблено для виявлення нових зв'язків між античністю й філософією Нового часу (наприклад, потужний вплив стоїцизму на філософські течії Модерну).

Юрій Вестель: Безумовно, антична філософія була й залишається *головним* (хоч і не єдиним) продуктивним імпульсом для філософії як такої, отже, в тому числі й для сучасної. Про це яскраво свідчить творчість усіх великих мислителів не лише минулих століть, а й ХХ століття, і не лише неокантіанців і феноменологів, а й постмодерністів (Дельоз, Деріда). Немає і не може бути філософа, який би не надихався ідеями античних мислителів. Найбільш вражаюче свідчення впливу античної думки на сучасність — потужний вибух у світі філософії, яким стала в минулому столітті думка Гайдегера, що підхопила творчий поштовх ще доплатонівського, досократичного мислення про буття.

Юрій Чорноморець: Наведу три приклади, важливі для мене особисто. Перший — філософія Гайдегера, Гартмана, Гадамера. Другий — нова релігійна російська філософія Аверинцева, Бібіхіна, Седакової. Третій — теологія Джона Мілбенка, Бенедикта XVI, Дейвіда Бентлі Гарта. Усі ці дев'ять філософських, релігійно-філософських і просто теологічних «усесвітів» уможливилися завдяки впливу античної філософії. Це не просто один із впливів. Антична філософія — це одна з умов можливості мислити так, а не інакше.

Олексій Панич: Не могу не погодитися з колегами: антична філософія продовжує залишатися продуктивним чинником розвитку сучасної філософської думки. Античність — це незмінний «початок координат», стосовно якого визначається місце розташування кожного нового філософського явища і напрямку розвитку кожної нової філософської течії. Проте кожний крок уперед дає нам змогу розглянути цей «початок координат» у новій перспективі, як його ніколи не розглядали раніше, — а це, своєю чергою, дає змогу здобути в античній спадщині нові, непомітні раніше, творчі поштовхи й дороговкази.

Наприклад, в англійській історії філософії за останні кілька десятиліть сталася справжня революція в розумінні античного скептицизму: з'явилися принципово нові концепції та тлумачення класичних текстів (Анас, Барнс, Бетт, Бюрнеят, Фреде, Генкінсон) і також — що не менш

важливо і, по суті, є зворотним боком цього самого оновлення — нові переклади, зокрема творів Секста Емпірика (Аннас, Барнс, Бетт, Бланк, Мейтс). Разом із тим цей перегляд античної спадщини знайшов плідне продовження в розвідках Джулії Анас з етичної теорії (*The Morality of Happiness*, 1993), Джонатана Барнса з логіки (*Truth, Etc.*, 2007), Роберта Фогеліна з епістемології (*Pyrrhonian Reflections on Knowledge and Justification*, 1994) тощо. Подібним же чином можна було б казати про сучасні філософські імпульси Платона і неоплатонізму або, скажімо, Аристотеля й аристотелізму.

Андрій Баумейстер: На мій погляд, маємо не просто значний прогрес у вивченні Платона й Аристотеля. Відбулося щось схоже на «Платонівську революцію» в західному платонізнавстві з акцентом на «неписане вчення» Платона. Передусім це праці Конрада Гайзера (*Konrad Gaiser, Platons ungeschriebene Lehre*, Stuttgart 1963), Ганса Кремера (*Hans Krämer, Arete bei Platon und Aristoteles. Zum Wesen und zur Geschichte der platonischen Ontologie*, Heidelberg 1959), Джованні Реале (*Giovanni Reale, Per una nuova interpretazione di Platone*, Milano 1997), Марі-Домінік Ришар (*Marie-Dominique Richard, L'enseignement oral de Platon*, Paris 1986) і Томаса Слезака (*Thomas Szlezak, Platon und Schriftlichkeit der Philosophie*, Berlin 1985; російською мовою у 2009 році перекладено його книжку «Читаючи Платона»). Усі ці дослідження значно поглибили як наше розуміння історії європейської думки, так і наші погляди на природу філософії взагалі.

Олексій Паніч: Крім того, розуміння античного коріння багатьох філософських проблем дозволяє ці проблеми, по-перше, коректно поставити, і, по-друге, розв'язувати їх, свідомо враховуючи (а не несвідомо відтворюючи) досвід своїх історичних попередників. Як приклад можна навести тезу античних стоїків про наявність у чуттєвому досвіді людини «каталептичних» вражень, довкола якої явно чи неявно оберталися всі подальші філософські рефлексії з приводу чуттєвого досвіду — від Августина до Декарта і від Расела до Елвіна Плентингі (*Warranted Christian Belief*, 2000).

Чи цікавить людей сьогодні антична філософія? Для мене це те саме, що запитати: «Чи існує в людини запит бути людиною?» Утім, трапляються історичні періоди, коли цього запиту справді немає...

Андрій Баумейстер

Сергій Пролєв: Марно заперечувати, що звернення до античної думки було й залишається важливою складовою всіх оригінальних філософських пошуків сучасності. Так, її вплив на актуальне мислення залишається значним, хоча й не завжди явним, усвідомленим. Однак не беруть це оцінювати однозначно. Можливо, прив'язаність до античності всієї європейської філософської традиції значно знижувала її креативність, а можливо саме цьому зв'язку вона завдячує всіма своїми кращими здобутками. Взагалі роль античності в сучасному мисленні багатоманітна. Одне з

чільних її значень — бути своєрідним осердям осмисленості, навіювати переконання, що дійсність взагалі має сенс. Вона як баласт у трюмі філософського корабля, що забезпечує йому стійкість у боротьбі з хвилями, впевненість руху і рятує від перевертання догори дном.

Леся Звонська: Універсальність європейської культури в цілому і філософії зокрема полягає в тому, що вона, постійно розвиваючись, збагачується, розширюючись за рахунок національних культур, завше базується на твердому ґрунті античності. Європейська культура постійно збагачувалась здобутками античного світу, зокрема за рахунок лексики класичних мов. Лексика класичних мов, що входить як у загальноживаний, так і в науковий обіг, стає основою формування фундаментальних концептів не тільки греко-римської, а й подальшої європейської культури.

Сергій Пролєсв: Дійсно, всі основоположні філософські поняття — мова філософського дискурсу — походять з грецької мови чи латини. І до сьогодні теоретичні новації вбираються в термінологічні шати з цього лінгвістичного ресурсу. Це видається природним, але ніхто не промислив обмеження, які з цього постають.

Леся Звонська: У цілому світогляд сучасної цивілізованої людини спирається на концептосфери, які ґрунтуються на класичних мовах. Можна сказати, що антична культура й антична філософія є *ktēma eis aei* (здобутком на віки) духовного стану людського світу.

2. Наскільки потрібні дослідження з античної філософії українській філософській спільноті? Чи існує в нашій спільноті запит на такі дослідження?

Андрій Баумейстер: Ризикну сказати, що інтерес існує, принаймні у студентів і багатьох моїх колег. Окрім того, я особисто знаю людей, які не є професійними філософами, але цікавляться думкою Платона й Аристотеля значно більшою мірою, ніж деякі дипломовані «фахівці». Антична філософія може об'єднувати людей різних професій і видів діяльності. Про це яскраво свідчить досвід ренесансних гуманістів XV—XVI століть. Філософія не обмежується університетськими й академічними колами спеціалістів. Вона може зацікавити кожну людину. Платон тут — найкращий помічник.

Чи існує запит на дослідження з античної філософії? Тобто чи цікавить людей сьогодні антична філософія? Для мене це те саме, що запитати: «Чи існує в людини запит бути людиною?» Утім, трапляються історичні періоди, коли цього запиту справді немає...

Юрій Вестель: На перше з цих двох запитань я відповів би: конче потрібні, а на друге: радше не усвідомлюється, ніж усвідомлюється. Чому нам потрібні дослідження з античної філософії, ясно: там наше спільне з Європою коріння, наше «все», а до того ж і витоки нашого відмінного від Заходу підґрунтя — візантійської культури. А що без знання витоків не-

можливе ніяке знання — це, до речі, одна з основоположних думок античності, що відбилася в суто еллінському понятті генези — виникнення, появлення. Стосовно ж того, чому я думаю, що наша спільнота ще не усвідомлює необхідність таких досліджень, це теж надто очевидно: де видання класичних творів на зразок *Loeb Classical Library* (білінгва з критичним апаратом і примітками, понад 500 томів грецьких і латинських класиків)? Хіба без таких видань можлива культура взагалі?

Леся Звонська: Першочерговим завданням української філософської спільноти є вироблення уніфікованої українськомовної філософської термінології. Це проблема різних рівнів складності. По-перше, філософський інвентар класичних мов охоплює все розмаїття доступних античному користувачеві понять, які не завше мають лексико-семантичні відповідники в сучасних європейських мовах. По-друге, не завше одному терміну можна знайти один відповідник, бо у різних філософських системах чи творах навіть одного автора він міг мати різні семантичні навантаження (достатньо згадати *logos*). По-третє, часто за одним українським поняттям криється полісемантичність та полілексичність давньогрецького поняття, а узагальнено — особливості мовного вираження наукового пізнання дійсності (для прикладу, концепт «образ» відтворюється у 13-ти грецьких термінах — *eikōn*, *eidōlon*, *eidos*, *idea*, *eikasia*, *horasis*, *typos*, *fantasia*, *fantasma*, *emfasis*, *tropos*, *tropē*, *schēma*).

Чому нам потрібні дослідження з античної філософії, ясно: там наше спільне з Європою коріння, наше «все»...

Юрій Вестель

Олексій Панич: У цього питання є об'єктивний і суб'єктивний виміри. Зрозуміло, що без постійного оновлення наших поглядів на античну філософію дуже важко — якщо взагалі можливо — просуватися вперед в аналізі будь-якого, без винятку, філософського питання. Тому об'єктивна потреба в таких дослідженнях однозначно існує. Я ска-

Антична філософія — це одна з умов можливості мислити так, а не інакше.

Юрій Чорноморець

зав би навіть і більше: саме за розвиненістю досліджень з античної філософії можна оцінювати ступінь зрілості тої чи іншої філософської культури (зокрема, англомовної, німецькомовної, російськомовної тощо). Однак суб'єктивно до відчуття цієї потреби якраз таки треба «дозріти» — і в цьому сучасна українська ситуація безумовно залишає бажати кращого.

Сергій Пролєєв: Розум, який не пройшов вишкіл античною філософією, взагалі не здатен брати повноцінну участь у філософському дискурсі й досягати на правду інноваційних, евристично потужних результатів у будь-якій царині філософського мислення. Утім в українській філософській спільноті це усвідомлюється мало, увага і цікавість до античної думки (як і її знання) мінімальні. Аж до повної відсутності. Доки цей стан речей

триватиме, українська філософська культура залишатиметься ураженою й сумнівною з точки зору перспектив її розвитку.

Сергій Секундант: Дослідження з античної філософії мають надзвичайно важливе значення для розуміння філософії взагалі та історії філософії зокрема. Саме в цей період визначається основне коло філософських проблем і формуються основні філософські напрямки: натуралізм, скептицизм, платонізм і аристотелізм. Без детального та всебічного дослідження цих філософських напрямів важко зрозуміти процеси, які відбувалися й відбуваються в історії філософії. А без знання історії філософії, як справедливо стверджував Гегель, наші знання філософії будуть абстрактними й поверховими. Через це історія філософії має становити основу будь-якого філософського курсу. І якість цього курсу багато в чому залежатиме від глибини дослідження античної філософії.

Юрій Чорноморець: Існує багато причин для інтенсифікації досліджень з античної філософії. Проте я хочу навести лише один аргумент. Часто ті чи інші речі в українській філософській традиції є такими собі листочками на великому дереві філософії. Описуючи й пояснюючи ці листочки, дослідники вдаються до порівнянь їх між собою й уявляють собі їхні взаємини на гілці. Однак усіх гілок вони не бачать і не здогадуються, як вони ростуть від стовбура. Тож виходить цікава річ: якісь феномени пояснюють досить довго через різні гіпотези, коли треба просто знати, як цей листочок з'явився, де та прив'язка до дерева. Наприклад, учення Сковороди про три світи. Адже тут проста залежність від аналогічної теорії Максима Сповідника, викладеної в праці «Містагогія». А Максим, своєю чергою, залежить від Прокла. Якщо ж ми досліджуємо коріння багатьох речей в українській філософії, знаючи греку й читаючи всі тексти, які тільки були написані грецькою, ми вільно говоритимемо про те, як (візьмемо ще один приклад) учення Володимира Шинкарука про віру, надію й любов знов-таки через кілька проміжних ланок сходять саме до античної філософії. Усе це доволі цікаво, але навіть такі речі систематично не досліджуються. В Інституті філософії немає відділу досліджень античної та середньовічної філософії! Мені здається, що без такого відділу, без нового погляду на власну історію, без нових перекладів ми збіднюємо самі себе. Потрапляючи ж у скруту — живимося фантазіями, припущеннями. Усе це сумно.

3. Яким є теперішній стан вітчизняних досліджень античної філософії? Чи відбулись у ньому істотні зрушення за останні 20 років?

Андрій Баумейстер: Говоритимемо мовою фактів. У нас є дві хороші книжки, написані Анатолієм Тихолазом («Платон і платонізм у російській релігійній філософії другої половини XIX — початку XX століття», 2003) і Сергієм Пролеєвим («Історія античної філософії», 2001). До речі, ці книжки досить непросто знайти. У нас були і є високопрофесійні

перекладачі з давньогрецької й латини (Андрій Білецький, Борис Тен, Андрій Содомора, Володимир Литвинов та інші). Нарешті нещодавно відбулася презентація блискучого підручника Лесі Звонської «Давньогрецька мова. Підручник для філософів» (спільний проект Інституту релігійних наук св. Томи Аквінського і київського видавництва «Дух і літера»). Є дуже якісне двомовне видання «Бенкету» Платона (Львів: УКУ, 2005) з передмовою Джованні Реале і коментарями Уляни Головач. Це, з одного боку.

А з іншого боку, у нас немає жодної україномовної книжки з філософії досократиків, жодної книжки, присвяченої Платону, Аристотелю, стоїкам чи неоплатонікам. І зрушень у цій сфері я поки що не бачу. В інших сферах вони ж відбуваються! Так, наприклад, нещодавно вийшла друком дуже ґрунтовна й цікава книжка Юрія Чорноморця «Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареопагіта до Геннадія Схоларія» (Київ: Дух і літера, 2010). Отже, є сподівання!

Юрій Вестель: Хоч теперішній стан досліджень з античної філософії у нас радше жалюгідний, але, словами відомого героя, «лёд тронулся, господа присяжные заседатели!» Справді, за 20 років відбулися певні зрушення у нашому антикознавстві взагалі та вивченні античної філософії зокрема. У Київському національному університеті відкрилася кафедра класичної філології; Валентин Омелянчик упродовж тих самих 20 років в Інституті філософії досліджує Аристотелеву логіку і герменевтику; студенти Могилянки читають «Метафізику» Аристотеля під керівництвом Анатолія Тихолаза; стараннями львівської класичної школи вийшли переклади Платона, зокрема навіть білінгви (!) «Бенкет» (Уляна Головач) і «Нікомахова етика» (Віктор Ставнюк); нещодавно вибухнули безпрецедентні (не лише в Україні!) перші 2 томи «Європейського словника філософій», значною мірою зосередженого саме на переосмисленні античної спадщини (робота над «Словником» організована Центром європейських гуманітарних досліджень НаУКМА і видавництвом «Дух і літера»); опубліковано масштабне дослідження візантійського неоплатонізму Юрія Чорноморця; Леся Звонська

Античність — це незмінний «початок координат», стосовно якого визначається місце розташування кожного нового філософського явища.

Олексій Паніч

щойно видала підручник «Давньогрецька мова для філософів»; готується до друку книга Андрія Баумейстера «Біля джерел мислення і буття», лівова частка якої присвячена античній філософії. Необхідність таких досліджень дедалі більше усвідомлюється українськими філософами і, сподіваюся, ширшими колами української спільноти, що дає надію на отримання фінансування на відповідні проекти вже у не(?)далекому майбутньому.

Олексій Паніч: Серйозне дослідження античної філософії неможливе без систематичного звернення до відповідних текстів в оригіналі. (На жаль,

і сьогодні цей постулат ігнорується багатьма українськими колегами, зокрема і здобувачами кандидатських, ба навіть докторських, наукових ступенів з філософії). На цьому рівні в нас поки що працюють одиниці, але, дякувати Богові, такі працюють (свідченням цього є й теперішнє число «Філософської думки»). Вважаю, що це і є наше головне «зрушення» порівняно із ситуацією двадцятирічної давнини. Утім, про «вітчизняні дослідження античної філософії» як єдиний феномен поки що, здається, взагалі говорити зарано. Наразі маємо лише окремі розвідки, зроблені радше на особистому ентузіазмі, ніж завдяки вже усталеній системі, спільноті чи філософській течії.

Сергій Пролєсв: Наскільки я обізнаний, існують хіба спорадичні звернення до сюжетів античної філософії, систематичних її досліджень в Україні не було і немає.

Сергій Секундант: На жаль, стан цих досліджень на сьогодні не можна визнати задовільним. Причину цього слід вбачати в тому, що марксистсько-ленінська історико-філософська методологія була орієнтована на дослідження світоглядів, на так звану боротьбу матеріалізму й ідеалізму. Оскільки ж ці дослідження велися з позицій послідовного матеріалізму, то

Розум, який не пройшов вишкіл античною філософією, взагалі не здатен брати повноцінну участь у філософському дискурсі.

не дивно, що філософія Платона та Аристотеля була представлена однобічно і поверхово. Цьому

Сергій Пролєсв

сприяло також і те, що марксист-

ленінізм запозичив у Гегеля погляд на історію філософії як лінійний прогресивний процес, вершину якого становила, зрозуміло, марксистська філософія, а початок — антична. За такого підходу антична філософія мусила виглядати як щось примітивне й пересічне. Тому потрібно насамперед позбутися цих двох забобонів марксистсько-ленінської історико-філософської методології, яка, власне, була не науковою, а суто ідеологічною доктриною, орієнтованою на рівень сприйняття пересічного радянського чиновника. Не набагато краще йшли справи і в західній історико-філософській думці. Адже погляд на історію філософії як історію світоглядів був запозичений у неокантіанців, а уявлення про її лінійний прогресивний розвиток — у Гегеля. Марксистська ідеологія з її класовим підходом лише довела ці точки зору до абсурду.

Юрій Чорноморець: Без коментарів.

4. Якими, на Вашу думку, мають бути пріоритети історико-філософських досліджень в Україні? Яке місце серед них має посісти історія античної філософії?

Андрій Баумейстер: Це дуже широке запитання. На нього треба відповідати довго й детально. Скажу лише про те, що мені видається найважливішим. Якщо говорити про пріоритети, то це, по-перше, академічне

видання класичних філософських творів із залученням провідних філософських інституцій нашої країни. По-друге, зміна підходів до викладання історії філософії на філософських факультетах. У багатьох місцях підходи до історико-філософських студій ще напіврадянські. Здається, що не всі мої колеги дають собі раду в головному питанні: з якою метою викладається сьогодні історія філософії? Що це за наука? Навіщо вона? Раніше все було зрозуміло: історико-філософський процес поступово готував прихід марксизму. А тепер? Мені здається, що сьогодні ми маємо спільно виробити нові стандарти і (якщо на це буде добра воля відповідних осіб) закріпити їх на інституціональному рівні. Ну а поки цього не сталося, кожен з нас може пропонувати свій посильний внесок у спільну справу.

Юрій Вестель: Здається, пріоритети мають бути пропорційні вазі відповідних філософських напрямів у всесвітній історії філософії з урахуванням вітчизняної філософії. Відповідно, пріоритетними галузями історико-філософських досліджень у нас я би зробив три: античну філософію разом з латинською схоластиком, німецький ідеалізм і українську філософську традицію.

Леся Звонська: Див. мою відповідь на перше запитання.

Олексій Панич: Не думаю, що пріоритети історико-філософських досліджень взагалі можна визначити імперативно. Але певен, що в Україні рано чи пізно мають запрацювати — й усвідомити себе як ціле — національні спільноти дослідників античної філософії, філософії Середньовіччя, модерної філософії (та її національних відгалужень — англійського, німецького, французького тощо) і сучасної філософії (та її магистральних напрямів — аналітична філософія, «філософія діалогу»,

Діалог з античними ідеями — один із продуктивних способів актуального філософського мислення.

Сергій Пролєв

комунікативна філософія, феноменологія тощо). Деякі з цих спільнот уже встигли інституціалізуватися (Паскалівське товариство, Українське феноменологічне товариство); деякі перебувають у стані формування єдиного дослідницького дискурсу (зокрема, вітчизняна медієвістика). Певен, що сприяння поступовому оформленню таких спільнот є одним із найважливіших завдань тематичних випусків «Філософської думки», подібних до нинішнього

Сергій Пролєв: Першочергове значення має протидія підміні історико-філософських досліджень симуляціями та недоброякісними підробками. Кожне сумлінне та компетентне дослідження вже слід вітати. Що стосується царини світової історії філософії, акцент наразі доречно зробити не стільки на власних оригінальних дослідженнях, як на виробленні сталого й ефективного механізму інтеграції досягнень історико-філософських досліджень у світі до вітчизняного дискурсу. І навіть не так їхніх

«результатів» самих по собі, як методологічного інструментарію, практик організації та проведення дослідження — всього, що становить культуру історико-філософського пізнання. Безумовно, одним із чільних пріоритетів є дослідження вітчизняної інтелектуальної історії, тут цілий комплекс завдань методологічного, тематичного, концептуального, загальнокультурного гатунку. Мають сформуватися цілі напрями досліджень (зокрема, «радянської філософії»).

Що ж стосується української історії античної філософії, вона має хоча б розпочатися. Треба також врахувати, що історико-філософське дослідження є не єдиною формою звернення до античної філософської спад-

Ніщо справжнє не вмирає. Ані проблеми, ані варіанти розв'язання їх.

Юрій Черноморець

щини. Своє гідне місце має посісти теоретична рефлексія щодо античних ідей; діалог з ними — один із продуктивних способів

актуального філософського мислення. Така налаштованість активізує історико-філософські дослідження, які, своєю чергою, забезпечують і розширюють можливості звернень до вчень минулого як теоретичного ресурсу розв'язання сучасних проблем.

Юрій Черноморець: Хоч би якими були ці пріоритети, історія античної та середньовічної філософії має — хоча б тимчасово — стати самостійною галуззю українських історико-філософських студій. Потрібно дати новий базис для нашої історико-філософської науки, допомогти всім у пізнанні тих самих коренів нашої традиції, які були в античності, у Візантії, в західноєвропейському Середньовіччі.

5. Якими, на Ваш погляд, мають бути першочергові завдання й головні пріоритети українських досліджень з історії античної філософії?

Андрій Баумейстер: Передусім я запропонував би україномовну бібліотеку античної філософії. Ідеться про цілком реальний і не такий уже неосяжний проєкт (15—20 томів). Кожний том обов'язково має містити, окрім

Сучасна європейська антикознавча філософія далеко сягнула вперед саме тому, що стоїть на міцному ґрунті першоджерел. ... Св. Августин казав, що навіть нагхнення Святим Духом не може замінити знання мов.

Леся Звонська

українського перекладу, грецький оригінал, фахові наукові коментарі й докладний термінологічний словник. Робота над таким виданням, зрештою, дасть змогу створити український «Словник античної філософії».

Юрій Вестель: Безумовно, насамперед — це створення і видання коментованих перекладів засадничих творів античної філософської класики, бажано саме так, як це подано у *Loeb Classical Library*, але з докладнішими коментарями: по-перше, історико-філологічними, а по-друге, змістовними, історико-філософськими.

Леся Звонська: Можу висловитися як філолог, що без знання мови оригіналу говорити про якісні зрушення у вивченні джерел античної філософії марно. Основою гуманітарної освіти XIX — середини XX сторіч було знання класичних мов, тому саме собою зрозумілим і апіорним для філософа-античника було володіння давньогрецькою і латинською мовами. Класичні переклади античної філософії виконували філологи або філософи з ґрунтовними знаннями класичних мов! Сучасна європейська антикознавча філософія, особливо німецькомовна, далеко сягнула вперед саме тому, що стоїть на міцному первинному ґрунті першоджерел. А для створення фахових перекладів античної філософії українською мовою потрібно не калькувати російськомовні переклади, які теж не бездоганні, а звертатись до оригіналів. Щодо цього нагадаю крилату тезу Св. Августина, який сказав, що навіть натхнення Святим Духом не може замінити знання мов.

Олексій Панич: І в цьому плані не вважаю за можливе встановлювати жодні імперативи. Можу лише вказати на кілька історико-філософських «ланцюжків», що їх уже певною мірою досліджують вітчизняні автори, але вони, безумовно, варті більш систематичної уваги. Це, звісно ж, Платон — неоплатонізм — патристика; Аристотель — схоластика — неотомізм; Аристотель — Бекон — аналітична філософія; стоїцизм — модерний емпіризм; скептицизм — феноменалізм/феноменологія; елліністична vs модерна і постмодерна етика тощо.

Сергій Пролев: До того, як систематично досліджувати, непогано було б вийти на пристойний рівень розуміння античної думки та обізнаності щодо неї. Мати достатній рівень мовної підготовки, щоб читати оригінали творів та аналізувати їхні лінгвістичні особливості. Має регулярно здійснюватися переклад античних текстів українською, щоби, зрештою, цей переклад доріс до можливості перекладу основних творів античної спадщини. Можна продовжувати перелік цих самоочевидних, азбучних завдань. Не буду цього робити, натомість зазначу деякі показові аспекти. По-перше, становлення практики досліджень античної філософії є надзвичайно тривалим процесом — на кілька десятиліть навіть за успішними сценаріями. Це потребує відповідної налаштованості свідомості, розмірності дій і неабиякої терплячості. По-друге, власне дослідження можуть відбуватися лише на ґрунті дедалі більш впевненого і систематичного опанування українською філософською свідомістю матеріалу античної філософії, передусім на ґрунті перекладів на українську, формування українських еквівалентів основних термінів etc. Антична філософія має заговорити українською, першим питомих дослідженням стане коментар до і по ходу перекладу. По-третє, увага до античного спадку й активізація у його опануванні не є суто історико-філософським завданням. Цей процес залежить від загальної креативності й потуги української філософської

роботи. Лише за умови активних творчих пошуків у наявній українській філософії може постати той змістовний теоретичний запит до античності, що стане каталізатором і власне історико-філософських досліджень.

Сергій Секундант: Потрібно подолати однобічність світоглядного підходу й усвідомити, що без глибокого дослідження методологічних і епістемологічних концепцій античної філософії важко зрозуміти не тільки середньовічну філософію, а й філософію Нового часу і так звану німецьку класичну філософію. Через цю однобічність, якщо при розгляді середньовічної філософії та філософії епохи Відродження вплив античної філософії ще враховується, то в курсах філософії Нового часу, німецької класичної філософії та сучасної філософії він практично повністю ігнорується. Вимога звернутися до детальнішого аналізу епістемології та методології античної філософії не означає, що ми маємо нехтувати метафізичними та соціально-етичними поглядами античних філософів. Однак соціально-етичну проблематику слід розглядати в комплексі всіх проблем, а не тільки світоглядних. Потрібно виходити з того, що погляд на світ античних філософів був більш цілісним і гармонійним, а отже, і глибшим. Це усвідомив М. Гайдегер, а ще раніше — неотомісти.

Юрій Чорноморець: Історія понять, історія ідей. І як ми входили в цю історію. Отже, потрібно вивчати античну філософію як традицію, в якій важливе все — аж до останніх підручників олександрійських неоплатоніків. Цікаво, що той же Максим — сучасник і учень цих останніх неоплатоніків. Відповідно, він є середньовічним мислителем цілком умовно. А його товариш, з яким він полемізував, — Стефан Александрійський — останній античний філософ, останній нехристиянський неоплатонік. І ця полеміка — не лише якийсь архівний факт. Від тих 620-х років минуло більш як тисячоліття, і до їхньої розмови приєднався Сковорода. Або на початку XX століття Шептицький приєднується до полеміки про чесноти людини, яка відбулася між Аристотелем і Платоном. Якщо ж нам здається, що це нецікаво, то потрібно згадати, що ця полеміка знову воскресла у творах Миколая Гартмана чи Чарльза Тейлора. І виявляється, що не все давнє відмерло. Навпаки — ніщо справжнє не вмирає. Ані проблеми, ані варіанти розв'язання їх.

б. Як Ви оцінюєте стан дослідження в Україні філософії Платона і Аристотеля? Чи можна сказати, що філософія одного з них є для нас актуальнішою (та/або більш дослідженою) за філософію іншого? Якщо так, то чому саме?

Андрій Баумейстер: Про стан дослідження філософії Платона й Аристотеля я вже сказав — без виданих книжок немає сенсу говорити і про стан дослідження. З'являться перші книжки — тоді обговорюватимемо цю проблему. Поки що маємо кілька десятків хороших статей. Це вже щось.

Існує поширена думка, що Платона в нашій традиції вивчали більше і засвоїли краще, а отже, аристотелівські студії актуальніші. Дозволю собі з цим не погодитись. Поширений образ Платона в наших університетах (звісно, за щасливими винятками) — це Платон першої половини XIX століття, який щось там казав про ідеї, про прекрасне і добре, а також про дивне правління філософів у державі і про спільність жінок і дітей у воїнів ідеального полісу. Якщо ж говорити про викладання Платона, то дуже часто йдеться радше про рівень коміксів або словникових статей у популярних енциклопедіях. Такий Платон не може зацікавити, бо скидається на якесь дивне продовження античних міфів про давніх богів з їхніми небесними й земними пригодами.

Більш «просунутий» образ Платона у нашій традиції — це Платон неокантіанців (наприклад, Вільгельма Віндельбанда, чию книжку про Платона було перекладено 1900 року, і Пауля Наторпа) у рецепції російських філософів початку XX століття та їхніх учнів. Таким є Платон Валентина Асмуса. Подивіться бібліографію до його книжки про Платона 1969 року! Дев'ять західних оглядових джерел, і тільки одне серйозне дослідження (згаданого Пауля Наторпа — причому помилково вказано дату другого видання його *Platos Ideenlehre* — замість 1921 року стоїть 1920-й).

Ситуацію змінив Олексій Лосєв (його книги 1920-х років, — безперечно, велике досягнення, але я тут кажу про образ академічного Платона в радянській історії філософії до 60-х років минулого століття). Статті «Платон» і «Платонізм» у «Філософській енциклопедії», а також другий і третій томи «Історії античної естетики» показали радянському читачеві зовсім іншого Платона (про це я ще скажу). Із 70-х років минулого століття в російськомовній традиції з'явилася ще низка цікавих праць із Платонової філософії. Це статті Сергія Аверинцева, книжки Тетяни Васильєвої, Юрія Шичаліна і нещодавно опублікована книжка Тетяни Бородай. Погодьтеся, це вже щось, але для двохсотрічної філософської традиції — не так уже й багато. З Аристотелем ще гірше: книжка В.П. Зубова, четвертий том «Історії античної естетики» Лосєва і кілька книжок з Аристотелевої логіки (Ахманова

...Що без знання витоків неможливе ніяке знання — це, до речі, одна з основоположних думок античності, що відбилася у суто еллінському понятті генези — виникнення, появлення.

Юрій Вестель

і Луканіна). Тільки минулого року з'явилось ґрунтовне й важливе дослідження Євгенія Орлова «Філософська мова Аристотеля» (Новосибірське відділення РАН, 2011). Ця книжка поки що — чи не єдине серйозне дослідження Аристотелевої філософії, написане російською мовою за 200 років.

Я навів російські приклади із двох причин. По-перше, до 1991 року існувала спільна гуманітарна традиція. Навіть у списку літератури наукових

дисертацій ці книжки проходили під рубрикою «вітчизняна література» (що сьогодні створює плутанину в цитуванні). А по-друге, наведені приклади мусять показати, що українські дослідження античної філософії мало що можуть взяти з російського досвіду. Останній є дуже бідним і в більшості випадків вторинним. Отже, краще брати з першоджерел і з «перших рук» — якісних західних досліджень античної філософії.

Юрій Вестель: Знов-таки, стан досліджень вельми низький (незважаючи на згадані вище успіхи окремих дослідників) — хоча б через відсутність наукових перекладів їхніх творів. Але сказати, хто із двох важливіший — хіба це можливо? Обидва найважливіші, а до них ще інші — стоїки, скептики, неоплатоніки...

Олексій Панич: Українська (як і російська) філософія не має у своєму підґрунті власної традиції аристотелізму (порівнянної, скажімо, з потужним аристотелізмом Томи Аквінського і всіх його подальших послідовників, аж до сучасних католицьких богословів на кшталт С.-Т. Пінкерса). Тому нам важче перейнятися такими філософськими питаннями, з приводу яких варто було б або обпертися на думку Аристотеля, або, навпаки, розглянути його як свого важливого та вагомого опонента. В цьому плані

Саме за розвиненістю досліджень з античної філософії можна оцінювати ступінь зрілості тої чи іншої філософської культури.

Олексій Панич

студії з філософії Аристотеля для нас і досі залишаються питанням «на виріст». З Платоном ситуація дещо краща, бо його, через неоплатонізм, багато що пов'язує з

грецькими Отцями Церкви, думка яких завжди відлунувала у вітчизняній духовній традиції. Отож, я сказав би, що за ступенем дослідженості дещо виграє Платон, але актуальними є вони обидва, хоча й із різних причин та в дещо різних інтелектуальних контекстах.

Сергій Пролєв: Як і з дослідженнями античної філософії загалом, суттєвої відмінності немає, хоча могла б бути. Продовження питання змушує пригадати відоме «кто больше матери-истории нам ценен? ...». І хто пояснить — чому? :)

Сергій Секундант: Філософія Платона та Аристотеля однаково актуальна для нас. Але нам важко усвідомити її актуальність з кількох причин.

По-перше, ми ще залишаємося носіями цінностей, сформованих комуністичною ідеологією, і нам чужі ідеали цих мислителів. Скажу, зокрема, про Аристотеля. Його філософія лежить в основі неотомізму, офіційної доктрини католицизму. Росія ж себе вважала спадкоємицею Візантії, власницею православної традиції. До того ж його філософія не відповідає стереотипам тоталітарної свідомості, культивованим і в Російській імперії, і в Радянському Союзі. Критика Аристотелем тиранії, олігархічної та демократичної форм правління, його вчення про сутність держави, про

середній клас — все це та багато іншого залишається актуальним і сьогодні, особливо для країн колишнього соціалістичного табору, яким притаманний суто більшовицький погляд на демократію. Найактуальнішим є твердження Аристотеля про те, що держава, в якій немає верховенства закону, не є державою в строгому сенсі.

По-друге, наш рівень знання європейської філософії недовісно високий, щоб ми відчували необхідність звернутися до витоків європейської культури. Третя причина — це загальний занепад всієї системи освіти, який характерний для перехідних періодів. (Правда, цей період дуже затягнувся.) Для поліпшення стану досліджень в галузі античної філософії слід прищеплювати інтерес до античної культури ще зі шкільної лави. Створювати гуманітарні гімназії, де діти могли б вивчати давньогрецьку та латину, історію стародавнього світу тощо. Треба знайти кошти для фінансування досліджень в царині античної філософії й залучати людей за допомоги грантів, зорганізувати конференції, засновувати спеціалізовані журнали, створювати співтовариства.

Юрій Чорноморець: Без коментарів, але з одним зауваженням: переклад «Метафізики» Аристотеля — цілком реальне завдання. Важке, але реальне.

7. Як Ви оцінюєте внесок у дослідження античної філософії Олексія Лосєва?

Андрій Баумейстер: На презентації підручника Лесі Звонської (25 січня 2012 року) директор Інституту св. Томи о. Войчех Сурувка згадав про особливе значення «Історії філософії» Владислава Татаркевича для польських студентів минулого століття. Думаю, що в нас саме Олексій Лосєв міг би претендувати на таке виняткове місце для попередніх поколінь вітчизняних гуманітаріїв. Принаймні для мене праці Лосєва були справжньою школою історико-філософських студій. Проте з часом, отримавши доступ до західних досліджень, я зміг по-іншому подивитися на творчість Олексія Федоровича — зокрема на його дослідження Платона і неоплатонізму (Аристотель, як на мене, — найслабше місце «Історії античної естетики»).

Зберігаючи почуття подяки до великого майстра, я все ж таки не раджу своїм студентам починати вивчення Платона з читання книжок Лосєва. Лосєвський образ Платона — досить важкий і занадто догматичний (попри відомі провокації про «філософію монашества и старчества» і фалічні аналогії в «Нарисах античного символізму й міфології» й попри провокації

...Чи можна назвати філософом-антикознавцем дослідника, який не може читати Платона і Аристотеля в оригіналі? Такого фахівця можна порівняти з німим оратором чи сліпим художником.

Леся Звонська

Якщо говорити про викладання Платона, то часто йдеться радше про рівень коміксів або статей у популярних енциклопедіях. Такий Платон скидається на дивне продовження античних міфів про давніх богів з їхніми небесними й земними пригодами.

Андрій Баумейстер

про відсутність у Платона вчення про ідеї). Уся ця «скульптурність», «матеріальність» й «аперсоналістичність» (відсутність інтуїції особи) у Платоновому духовному світові — усе це сьогодні може сприйматися принаймні як дуже екстравагантна теорія. А от справжнього філософського еросу («Ерос у Платона» — одна з перших опублікованих праць Лосєва) лосєвському Платонові іноді суттєво бракує. Живий потік Платонового мислення розпадається на численні «модифікації» («деструктурні», «структурно-числові», «синтетично-структурні», «зовнішньо-якісні», «загально-суб'єктивні», «спеціально-суб'єктивні», «предметно-сміслові», «творчожиттєві» й «міфологічні»), які так важко зібрати до купи у цілісний образ. Те, що може передати Гадамер або Кремер у невеличкій статті, Лосєву не до снаги навіть у великому томі. Підкреслюю, що це моя суб'єктивна думка (хоча вона спирається на тривалий досвід читання творів Лосєва і намагання їх «дешифрувати» з позиції релігійної філософії і «творчого переосмислення Отців»). Ось така моя відповідь на це запитання.

Юрій Вестель: Лосєв — велетенська фігура, але вкрай суперечлива. Вражаюча креативність і багатство його ідей дещо псується галасливим, навіть штукарським стилем і якимись космічними претензіями. Він насамперед філолог і естет, а вже потім філософ і богослов, але не історик філософії. Його переклади Аристотеля, Секста, Плотіна, Прокла — найвищі досягнення російської перекладацької техніки, а багатотомна «Історія античної естетики» за багатством матеріалу й оригінальністю погляду не має аналогів не лише в російській, а й у західній науці. Проте його вплив на молоду людину може бути дуже небезпечним, тож подавати його студентам треба вкрай обережно. Один публіцист писав, що коли він прочитав «Античний космос», у його мозку наче вибухнула граната, але осколки від цього вибуху він потім ще довго виколупував... Безперечно, Лосєва треба вивчати й осмислювати, але старанно зважаючи на оцю його амбівалентність.

Лєся Звонська: Класична філологія як фах має багатовимірні виходи в культуру європейського континууму. Тому філологи-класики уславилися не лише у філологічній царині, серед них були й серйозні дослідники античної філософії. Достатньо згадати імена Ю.А. Кулаковського, Л. Цвіклінського, С.О. Жебелева, М.Л. Гаспарова, А.І. Доватура. Цей перелік можна продовжувати. Зрештою, ідеальний приклад потужних філософських результатів завдяки роботі з давньогрецькими оригінальними текстами дав російський філолог-класик О.Ф. Лосєв.

Олексій Панич: Для мене ключем до розуміння Лосєва є теза про те, що для нього студії з історії античної філософії цілком вимушено, під страшним ідеологічним тиском, перетворилися на єдино доступну йому «перетворену форму» власного філософування (з дещо подібних

причин для Бахтіна «перетвореною формою» його філософування стали філологічні студії, зокрема з творчості Достоевського та Рабле). Це надало розвідкам Лосєва надзвичайно потужний «драйв», але й спричинило подеколи істотне викривлення думки античних авторів у «силовому полі» його власних філософських інтересів. Тому читати Лосєва (особливо раннього) завжди цікаво й повчально, але в оцінці античних авторів (а також у перекладах їхніх текстових фрагментів) йому ніколи не можна просто вірити «на слово». Конкретною ілюстрацією може бути принципово хибне, як на мене, тлумачення Лосєвим Аристотелевого вислову $\tau\acute{o} \tau\acute{i} \eta\nu \epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota$, про що я писав у «Філософській думці» № 3 за 2010 рік. Крім того, драмою Лосєва було те, що він був такий один і практично не мав поряд із собою гідних опонентів, голос яких міг би додатися до його власного голосу, тим самим формуючи якийсь більш зважене та поліфонічне історико-філософське ціле.

Сергій Пролеєв: За всієї поваги до цієї персоналії внесок видається вельми сумнівним. Корисно, що впродовж тривалого — кілька десятиліть — часу існував визнаний авторитет у антикознавстві, що була низка грубесних лосєвських томів з авторським прочитанням античної інтелектуальної спадщини. Це явище спричиняло кілька позитивних ефектів присутності античної думки у філософських (і загалом інтелектуальних) контекстах радянської доби. Водночас евристичний потенціал лосєвської інтерпретації й аналітики античних учень і загалом феномену античної філософії вельми обмежений, якщо не сказати більше. Він віддає данину всім ідеологемам радянського марксизму, некритично відтворює більшість штампів і стереотипів у розумінні багатьох ключових явищ історії філософії античності (досократики, софісти, пізньоантичні філософи тощо). Щоб у цьому переконатися, достатньо бодай побіжно звернутися до якогось із найбільш доступних лосєвських текстів — наприклад, до коментарів у відомому чотиритомному виданні Платона. Упередженість та ідеологічна зашореність (інколи просто нестямність) більшості оцінок у них просто спантеличують. Лише там, де коментатор тримається в межах описовості й фактографії, виникає корисний ефект. Однак його знецінює власне герменевтика філософських ідей. Звісно, цей доволі сумний і драматичний підсумок слід віднести, ймовірно, не так на

Критика Аристотелем тиранії, олігархічної та демократичної форм правління, його вчення про сутність держави, про середній клас та багато іншого залишаються актуальними й сьогодні. Найактуальнішим є твердження Аристотеля про те, що держава, в якій немає верховенства закону, не є державою в строгому сенсі.

Сергій Секундант

рахунок особистості, як на рахунок часу в найширшому його розумінні (в якому особливо деструктивну роль відіграють надто специфічні радянські обставини інтелектуальної роботи). Ерудиція Лосєва і його блискуче знання давньогрецької мови добре відомі, як і відчутно більша креативність

його ранніх робіт, коли ще залишався певний «люфт» для ідеологічно неупередженого мислення. Шкода, що цей непересічний творчий потенціал дав такі обмежені інтелектуальні результати.

Юрій Чорноморець: Хто не любить Лосєва в молодості, той не має серця. Хто любить його в зрілому віці — не читав самих античних текстів та взірцевих західних досліджень. Якщо людина стає професіоналом в історії античної філософії, вона починає дуже обережно ставитися до Лосєва і дуже рідко читає його взагалі.

8. Що, на Вашу думку, треба зробити для покращення рівня досліджень античної філософії в Україні?

Юрій Вестель: Найважливіше — донести до широких кіл інтелектуальної спільноти, а отже, і відповідних керівників необхідність таких досліджень — навіть для самого існування культури взагалі, не те що тільки філософії. Не менш важливим є реформування вищої (принаймні, а ще краще — і середньої) освіти в галузі класичної філології: треба піднімати рівень вивчення класичних мов і літератур в Україні, відкривати класичні

Лосєв — велетенська фігура, але вкрай су-перечлива. Він насамперед філолог і естет, а вже потім філософ і богослов, але не істо-рик філософії.

кафедри в усіх великих університетах, приділяти більше уваги (коштів, годин тощо) класичним студіям, у різні способи заохочу-вати студентів вивчати класичну

Юрій Вестель

філологію. Обидва процеси взаємопов'язані: що більше усвідомлюватиметься важливість античних досліджень і відтак створюватиметься більше відповідних навчальних і наукових закладів, то більше буде охочих вивчати античну філологію загалом і філософію зокрема, бо яснішими і конкретнішими ставатимуть перспективи працевлаштування.

Леся Звонська: Вивчати класичні мови, оскільки дослідники мають опанувати предмет не за перекладами, а за оригіналами, тобто отримувати інформацію не через «треті руки». Склалася парадоксальна ситуація: ніхто б не дозволив собі називатися шекспірознавцем, не володіючи англійською мовою, то як же можна назвати філософом-антикознавцем дослідника, який не може читати Платона й Аристотеля в оригіналі? Такого фахівця можна порівняти з німим оратором чи сліпим художником.

Навіть атоми філософської думки — терміни — не існують ізольовано у дискурсі, знання їхньої етимології, спорідненості, синонімічних зв'язків уможливають проникнення в суть явища, що просто неможливо відтворити в перекладі. Знання мови дає змогу встановити не лише первинне значення слова, що перетворилося на термін, а й виявляти внутрішні закони розвитку філософської термінології. Для прикладу, давньогрецькою мовою поняття «мета», «досконалість», «граничність», «результат», «таїнства» — спільного кореня; інший приклад: однокореневі терміни (чого ми

не бачимо в перекладах!) «категорія», «присудок», «предикат/предикатив» у своїй етимології зводяться до поняття «агора». Етимологічно спорідненими із «нус» є «свідомість», «передбачення», «розмірковування» і «совість». Наскільки широкий діапазон витлумачення первинної семантики цих понять відкриває їхня етимологія! Не кажучи вже про надзвичайну місткість і певну етноментальну специфіку вираження різних з нашої точки зору етичних понять на кшталт *επίεκεία* — це і порядність, і відповідність, і справедливість, і доброта, і гуманність.

Для Лосєва студії з історії античної філософії під ідеологічним тиском перетворилися на єдино доступну «перетворену форму» власного філософування. Це надало розвідкам Лосєва надзвичайно потужний «драйв», але спричинило викривлення думки античних авторів у «силовому полі» його власних філософських інтересів.

Олексій Панич

І це лише слова-цеглинки філософської думки. А що вже казати про їхні взаємозв'язки у реченні, коли в морфо-синтаксичній системі давньогрецької мови значно більше граматичних категорій, ніж в українській і російській мовах, тому ми неспроможні передавати їх тотожними засобами, а лише опосередковано.

Олексій Панич: Потрібне добре знання мов і частіші зустрічі (загалом, систематичне спілкування) вітчизняних дослідників античної філософії. Власне, ми вже потроху рухаємося в цьому напрямі. Крім того, бажано було б розглядати роботу з оригінальними текстами як обов'язкову кваліфікаційну вимогу для всіх майбутніх дисертацій з історії філософії, а також і з інших філософських спеціальностей, коли відповідним філософським текстам (зокрема й античним) у них приділяється систематична увага.

Дві-три цитати з класики ще можна подати в «готових» українських (або навіть іншомовних — російських чи англійських) перекладах; коли ж класичному тексту в кваліфікаційній роботі приділяють, скажімо, окремий підрозділ (або цілий розділ), роботу з оригіналом і його цитування у власному перекладі слід розглядати як кваліфікаційну *condicio sine qua non*.

Хто не любив Лосєва в молодості, той не має серця. Хто любить його в зрілому віці — не читав самих античних текстів та взірцевих західних досліджень.

Юрій Чорноморець

Ще дуже допомогла б система вітчизняних — бодай невеликих за обсягом — індивідуальних дослідницьких грантів, насамперед для молодих учених. Можливо, у якомусь сенсі це був би навіть ефективніший каталізатор розвитку філософської думки, ніж встановлені два роки тому премії за вже виконані та оприлюднені роботи (концепції, монографії молодих учених тощо). Уявімо собі, що Українським філософським фондом спільно з редакцією «Філософської думки» оголошується щорічний конкурс на здобуття гранту (скажімо, 2000 гривень) на дослідження з античної філософії — але з вельми жорсткими вимогами до рівня виконання і

ретельною експертизою поданих здобувачами проектів. Ніхто не подає (або серед претендентів не знаходиться гідних кандидатур) — на наступний рік розмір гранту подвоюється (як джек-пот у лотереї). Результати профінансованої роботи гарантовано публікуються — щонайменше у вигляді статті у «Філософській думці». Якщо ж подивитися на ситуацію дещо ширше, то п'ять-шість таких щорічних грантів з різних напрямів історико-філософських досліджень взагалі могли б щорічно постачати матеріал для окремого випуску або «Філософської думки», або, скажімо, тих же «Сентенцій». Принагідно я готовий обговорити цю ідею на рівні конкретних процедур і механізмів її реалізації.

Сергій Пролев: Питання «про покращення рівня» нагадує компартійні з'їзди радянських часів, з їхнім закликком «ще вище підняти» добробут, саме

Одне з чільних значень античності — бути своєрідним осердям осмисленості, навіювати переконання, що дійсність взагалі має сенс. Вона, як баласт у трюмі філософського корабля, забезпечує йому стійкість у боротьбі з хвилями, впевненість руху і рятує від перевертання догори дном.

Сергій Пролев

існування якого було вельми сумнівним. Не можна «покращити рівень» того, що фактично не існує. Тому треба вести мову про умови та чинники, які стимулювали б (по суті, започатковували) українські дослідження античної думки (навіть не виокремлюючи

попервах власне філософії). Корисно обговорити те, яка стратегія в цьому плані була б доречною й ефективною та хто і як міг би цю стратегію реалізувати.

Сергій Секундант: Для створення нормальних умов науково-дослідницької роботи у вищих навчальних закладах необхідно:

1) ліквідувати адміністративно-командну систему освіти, яка дісталася нам у спадок від колишнього радянського режиму;

2) скоротити кількість чиновників у Міністерстві освіти щонайменше в 10 разів, а в ідеалі — до середнього рівня числа чиновників у європейських країнах і наділити їх такими самими функціями. Створюється враження, що чиновники в Міністерстві освіти все роблять, щоб викладачі не могли займатися своїми безпосередніми обов'язками — викладанням і науково-дослідницькою роботою. Заощаджені гроші направити на фінансування наукових проектів;

3) очистити систему освіти від численної армії чиновників і забезпечити правовий захист викладачам і вченим від зазіхань корумпованих чиновників;

4) відновити справді конкурсну систему здобуття ступенів, звань і посад;

5) надати студентам гуманітарних спеціальностей право вибору викладача і предмета;

б) здійснювати фінансування освіти та науково-дослідницької роботи не за залишковим принципом, а в тих розмірах і на підставі тих принципів, які притаманні європейським вишам;

7) створити спілку дослідників античної філософії та забезпечити її фінансування;

8) створити всі умови для вивчення давньогрецької та латинської мов у гімназіях та гуманітарних вишах.

Юрій Чорноморець: Потрібне відповідне замовлення, сформульоване зі знанням справи. Під замовлення — колектив. Під колектив — ресурси. Якщо немає чогось одного в цьому трикутнику — нічого не буде.

Андрій Баумейстер — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Юрій Вестель — науковий редактор науково-видавничого об'єднання «Дух і літера». Сфера наукових інтересів — антична філософія, релігійна філософія і богослів'я, біблеїстика.

Леся Звонська — доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства і класичної філології Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів — давньогрецька філологія, функціональна лінгвістика, концептологія, ранньохристиянська література.

Олексій Панич — доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, професор кафедри філософії Донецького національного технічного університету. Сфера наукових інтересів — історія західноєвропейської філософії та культури, епістемологія, історія російської літератури XIX сторіччя.

Сергій Пролєсв — доктор філософських наук, провідний науковий співробітник Інституту філософії НАН України, президент Українського філософського фонду.

Сергій Секундант — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та основ загальногуманітарного знання, філософський факультет Одеського національного університету ім. І. Мечникова. Царина наукових інтересів — історія філософії.

Юрій Чорноморець — доктор філософських наук, професор Національного університету державної податкової служби України. Сфера дослідницьких інтересів — історія теологічної думки, антична і середньовічна філософія, проблема співвідношення філософії й теології у XX—XXI століттях.
